

## Debatanmeldelse

# Kulturmiljø i teori og praksis

Peter Dragsbo

*Fortid og Nutid*, marts 2004, s. 55-59

En udvidet anmeldelse af Nicolai Carlberg og Søren Møller Christensen (red.): *Kulturmiljø mellem forskning og politisk praksis*, Etnologiske Studier bd. 9. Museum Tusulanums forlag, København 2003, 180 s., ill. 175 kr.

Peter Dragsbo, f. 1948, mag.art. i europæisk etnologi, museumsinspektør ved Esbjerg Museum 1976-91; leder af Middelfart Museum 1991-2002; fra 2002 museumsleder for Museet på Sønderborg Slot. Har bl.a. været mangeårigt medlem af formand for Statens Museumsnævns/Kulturarvsstyrelsens Referencegruppe/Råd for nyere Tids Kulturhistorie; formand/sekretær for Kulturmiljøråd Fyn; konsulent for Skov- og Naturstyrelsen vedr. SAVE-systemet og "*Kulturhistorien i Planlægningen*". Har bl.a. skrevet "*Mennesker og huse i Aabenraa*" (1978), "*Forstæder i Esbjerg*" (1988), (sammen med Harriet Hansen:) "*Middelfart – fra færgeby til broby*" (1996), (sammen med Helle Ravn:) "*Jeg en gård mig bygge vil – der skal være have til*" (2001) og "*Taks og trempel*" (2002). Desuden artikler om by- og bygningshistorie, bevaring og kulturmiljø mv.

Det faglige kulturhistoriske miljø i Danmark har i over 100 år, især gennem praksis i museerne, været engageret i både det, man i dag kalder grundforskning: undersøgelser og indsamling; og anvendt forskning: bevaringsarbejdet i landskabet, by eller land. Nationalmuseets Hugo Matthiessen havde f.eks. en afgørende finger med i spillet, da der skulle udvælges fredningsemner i forbindelse med Bygningsfredningsloven 1918. I 1970'erne blev museerne, og dermed også det nye museumsfag etnologien, på ny inddraget i arbejdet med det, der på det tidspunkt hed "de kulturhistoriske bevaringsinteresser", især amternes fredningsplanlægning – og det var i den forbindelse, vi var nogle etnologer, som for første gang prøvede at formulere de specifikt etnologiske synsvinkler på be-

varing og fysisk miljø (1981, jfr. Peter Dragsbo og Nina Fabricius (red.): *Kulturbevaring og dagligt liv*, Statens Museumsnævn 1987).

Fra slutningen af 1980'erne blev den offentlige dagsorden imidlertid i meget stort omfang overtaget af "den grønne bølge". Først et stykke hen i 1990'erne kom en større erkendelse af, at det meste af det, vi kalder "natur" på en eller anden måde er menneskepåvirket kulturlandskab. I 1996 lancerede daværende miljøminister Svend Auken derfor "kulturmiljøet" som miljøpolitikens 3. dimension ved siden af naturbevaring og forureningsbekæmpelse. Lanceringen af begrebet, som i virkeligheden var "opfundet" i samarbejde mellem to topembedsmænd, arkæologen Kristian Kristiansen og juristen Ole Christiansen,

blev i 1997 opfulgt af loven om regionale faglige kulturmiljøråd, handlingsplanen "Kulturmiljø 2000", kulturmiljøets placering i regionplanlægningen osv.

Siden har udviklingen af faglig teori og praksis i kulturmiljøarbejdet især bevæget sig i en hovedretning, hvor de forskellige landskabshistoriske fagtraditioner prøver at imødekomme den offentlige planlægnings krav til håndfaste operationelle metoder, først og fremmest kravet til stedfastsættelse og prioritering ud fra forskellige værdipræmisser, og man udvikler disse på stadigt mere sofistikerede sæt med brug af kartografiske GIS-værktøjer. I dette arbejde har også det kulturhistorisk-etnologiske fagmiljø deltaget, men ofte med en fokus på de nyere, "glemte" eller uanselige kulturmiljøer eller de mere subtile miljøsammenhænge. I de sidste fem til seks års tilsyneladende gennembrud for en gammel drøm om kulturhistoriske præmisser for den offentlige planlægning, indtil videre kulminerende med 2002-museumslovens forpligtelse af også den nyere tids arbejdende museer på den offentlige planlægning, har der sjældent været tid til at standse og gennemtænke de grundlæggende faglige relevanser og konsekvenser af det, vi gør.

Det er nu sket med den nyudkomne bog om *Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis*, resultatet af et seminar på Institut for Arkæologi og Etnologi i 2002, arrangeret af bogens redaktører, de to unge etnologer, Nicolai Carlberg, faglig sekretær for Kulturmiljørådet i Københavns og Frederiksberg kommuner, og Søren Møller Christensen, faglig sekretær for det nordiske projekt "Kystkultur som ressource".

Og lad det være sagt med det samme: Bogen er med sine kortlægninger af gamle faglige dilemmaer og nye begrebsafklaringer en afgørende milepæl, der vil stå som inspiration og udgangs-

punkt for det etnologiske kulturmiljøarbejde i mange år frem.

En gammel problemstilling, som også berøres i flere af bogens indlæg, er det gamle dilemma mellem "antikvaren" og "etnologen", som det en gang er blevet sagt. Er det ikke etnologens væsentligste opgave at være den betragtede beskriver, der lader udviklingen gå sin interessante gang? Og påvirker vi ikke med såvel formidlingen af visse værdisætninger frem for andre – for ikke at tale om inddragelsen i planlægningen – kulturmiljøerne for altid? At betragteren påvirker processen er imidlertid et paradigme, som naturvidenskaberne har levet med i snart 100 år – og, som jeg beskrev i indledningen, har kulturhistorikerne med Thomas Højrup (Institut for Arkæologi og Etnologi) ord i den her omtalte bog fra starten "handlet i historien" og været med til at skabe historie i kraft af fagets rolle som led i nationsopbygningen. Det er da også tydeligt, at de af bogens bidragydere, der står museerne nærmest, lever bedst med de "snavsede fingre".

Et andet basalt etnologisk dilemma i denne forbindelse, som bl.a. fremdrages af Søren Byskov (Fiskeri- og Søfartsmuseet, Esbjerg) og Thomas Højrup, er, om den (med Nina Fabricius' udtryk fra 1987) "etnologisk korrekte" bevaring er fastholdelsen af en fysisk helhed med en bestemt fortælleleværdi eller fastholdelsen af funktionen – som boligkvarter, fiskerihavn eller fritidsområde – med de stadige forandringer, dette vil medføre. Dilemmaet er permanent og uløseligt – der må vælges fra sag til sag. Carsten Paludan-Müller (Kulturarvsstyrelsen, nu NIKU, Norge) afslutter i bogen sit kloge essay om bevaringstrangens kulturhistorie med argumentationen om, at det så at sige er forandringsprocessernes omfang, der bestemmer bevaringsarbejdets omfang som en nødvendig mod-

reaktion mod følelsen af tab i behovet for i "den accelererende omredigering af fikspunkter og kontekster" i det moderne samfund at finde "konkrete holdepunkter og rum for de erindringsfællesskaber, som binder os sammen..."

Men i hvor høj grad er det, vi vælger at bevare som "kulturmiljøer" overhovedet udtryk for erindringsfællesskaber? Her deler bidragsyderne sig i to interessante grupper. Den ene, anført af bl.a. Orvar Löfgren (professor i etnologi, Lund), påpeger under overskriften "*Din kulturarv er ikke min*", at forholdet til det fysiske landskab og dermed dets værdier og ikke-værdier i sidste instans er individuelt. Heroverfor står bl.a. Erlend Porsmose (Kertemindeegnens Museer) og især Thomas Højrup med argumentationen for, at vi nødvendigvis som samfund må prøve at enes om behov for en fælles kulturarv, vel vidende, at den repræsenterer mange tider, samfundsgrupper, kulturer og livsformer.

Højrup påpeger i sit særdeles interessante bidrag – som falder lige ned i den aktuelle diskussion om "national kulturarv" – at den egentlige nationale kulturarv ikke så meget er det fineste eller unikke, men det, der fortæller mest om *nationen* Danmarks selvforståelse. Han peger her på dels vidnesbyrdene om den politisk bevidste udvikling af Danmark fra andelstidens landbosamfund over industrialisering og velfærdsstat til nutidens servicesamfund – dels vidnesbyrdene om det danske "selvstændighedsprojekt", hvor vi gennem infrastrukturen, fra anlægget af Esbjerg Havn til prioriteringen af en Storebæltsbro frem for en Femern-bro bevidst har stræbt mod en uafhængighed af Hamburgs dominans og af tyske tanker om Danmark som afhængig "admiralstat".

Hvad enten man næsten afviser tanken om en fælles kulturarv eller netop betoner kulturarven som nødvendig for

nationens sammenhængskraft, er Löfgren og Højrup enige om at advare mod den idyl- og harmoniopfattelse, der skjuler sig i det nye "kulturarv"-begreb. Den ene ser farerne for en nationalistisk emotionalisering, der udelukker mere end den inkorporerer, den anden kritiserer vore "pladderhumanistiske" og "slaske-de" forestillinger om identitet og sætter heroverfor med Berlin som eksempel tyskernes langt mere bevidste brug af kulturmiljøet som læreproces, som erfaringssteder, der medvirker til udviklingen af "et dannet folk", der forholder sig også til praksis, diskontinuitet, kamp og eftertanke – og ikke blot, som danskerne, til minder, kontinuitet, arv og værdier.

Måske er det denne kritiske distance til værdisætning, der har holdt bidragsyderne fra det ellers ret nærliggende: at diskutere de "værdier", som traditionelt bruges ved udpegning af kulturmiljøer – som f.eks. de af Porsmose oplyste: reliktværdi, fortælleleværdi, æstetisk værdi og biotopværdi – og hvor der endnu mangler formulerede *etnologiske* bud. Søren Byskov er inde på udefra/indefra-perspektivet, og Anne Mette Abildtrup Hansen (Historisk-arkæologisk Forsøgscenter, Lejre) efterlyser "lidt menneskeliv" i kulturmiljøet. Her kan man savne diskussionen af, om der ikke kan udvikles specifikt etnologiske værdisætninger – f.eks. værdier, der kan uddrages af målrettede undersøgelser, som afdækker det fysiske miljø som ramme for og symbol i levende liv og derved giver de berørte mennesker – planlægningens ofre eller partnere, alt efter synsvinklen – mæle. Den svenske etnolog Nanne Engelbrektsson prøvede i 1970'erne at udvikle begreber som "brugsværdi" og "identitetsværdi" som etnologiske værktøjer; jeg kunne her godt efterlyse en videre begrebsudvikling i det spor!

For den fagligt-metodiske afklaring i etnologiens forhold til kulturmiljøet

er det – sammen med redaktørernes flotte og velformulerede opsummering af debattens elementer og synsvinkler i indledningen – Eske Wohlfahrts (Kulturarvsstyrelsen) stringente indlæg, der kommer til at stå som bogens væsentligste bidrag. I en indledende faghistorisk oversigt viser han, hvorledes kulturhistorie-etnologi på den ene side har været en væsentlig faktor i både udviklingen af praksis (Hugo Matthiessen og de gamle bygningsforskere) og teori (Åke Campbell og Bjarne Stoklunds udvikling af “bygd”- og “økotype”-begreberne) – på den anden side i nogle af sine vigtigste teorier og metoder har arbejdet med det ikke-stedfæstelige (f.eks. Börje Hanssens “aktivitetsfelt”-begreb og Thomas Højrup’s “livsform”-begreb).

Med basis i denne oversigt kommer Wohlfahrt derefter ind på sit vel nok væsentligste budskab, nemlig kulturforskningens to væsensforskellige måder at anskue landskabet på: På den ene side den gamle etnologi – og de mere “naturvidenskabelige” nabofag som f.eks. arkæologi og kulturgeografi, der primært ser landskabet som fysisk virkelighed og i forlængelse heraf som bestående af et potentielt endeligt antal kulturmiljøer, som blot skal registreres og prioriteres – og så den nyere etnologi, der ligesom dele af det humanistisk-filosofiske fagmiljø ser landskabet som en kulturel konstruktion, afhængig af betragterens placering i tid, rum og socialt miljø. Det er med Wohlfahrts terminologi en skillelinje mellem en *essentialistisk* og en *konstruktivistisk* synsvinkel, hvor den essentialistiske tilgang med sine GIS-karteringer og drømme om den endelige og totale kulturmiljøregistrering indtil nu har passet bedst til en traditionelt meget prik-på-kortetfikeret bevaringsplanlægning.

Men selv om Wohlfahrt sammen med hovedparten af de øvrige bidragydere påpeger kulturmiljøbegrebets funda-

mentale karakter af kulturel konstruktion, erkender man dog samtidig, at etnologerne nu en gang *har* mistet “somerfuglestøvet”. Flertallet af bidragydere har da heller ikke noget imod at udpege og prioritere kulturmiljøer, blot det sker med kritisk refleksion – som f.eks. Mette Guldberg (Fiskeri- og Søfartsmuseet, Esbjerg) i sin anbefaling af et “funktionelt” kulturmiljøbegreb, hvor afgrænsningen anerkendes, men fastlægges efter den historie, der sættes i centrum. For “konstruktivisten” rummer kulturlandskabet nemlig et ubegrænset antal historier, mens “kulturmiljøet” er det, nogen *vælger* at værdsætte. Med Wohlfahrts ord er kulturmiljø “*en ændring (som regel en fastfrysning) af et afgrænset stykke landskab, der gør det bedre egnet til at fortælle den historie vi ønsker at fortælle*”.

I sin sympati for den konstruktivistiske tilgang går Wohlfahrt dog efter min mening for langt, når han frakender landskabet nogen selvstændig kildeværdi. Som Porsmose fremhæver, har de senere års landskabsforskning kun været mulig, fordi der i det danske landskab har overlevet en lang række lag og spor fra forskellige tider. Forskningen er på den måde også afhængig af en generel bevaringstilstand i landskabet, by eller land. De spørgsmål, vi stiller til landskabet, er vigtige – men de spørgsmål landskabet stiller er lige så vigtige. Som jeg selv har oplevet det, hvad enten det var Esbjergs forstæder eller bøndergårdene på Als: For et åbent feltarbejderblik lå nogle af de væsentligste ikke-skrevne historier gemt i det, der vakte *undren*. – En anden vigtig skelen går, som tidligere påpeget af landskabsforskeren Per Grau Møller i *Fortid og Nutid* (2001:1) mellem landskabsforskningen som grundforskning og kulturmiljøarbejdet som anvendt forskning – en skelen, som Helle Ravn og undertegnede havde for øje, da

vi for nylig skrev de danske bondegårdes og landbohavers nyere historie på 400 sider uden én gang at bruge ordet "bevaringsværdig". En parallel til denne skelnen drager Wohlfahrt i diskussionerne i museumsverdenen, hvor nogle mener, man kan formulere "indsamlingspolitik" alene ud fra samlingerne – men hvor Wohlfahrt klart foretrækker genstandsindsamlingen som resultatet af forudgående forskning (Jeg er enig!).

For mange læsere med en relation til kulturmiljøarbejdet i Danmark vil reaktionen på læsningen af *Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis* uden tvivl først være, at nu gør etnologerne da kulturmiljøarbejdet endnu mere kompliceret, og ikke mindst meget sværere for sig selv. Spørgsmålet er imidlertid, om sådanne kritiske refleksioner ikke er nødvendige for at hindre, at kulturmiljøarbejdet udarter til f.eks. politisk farlige illusioner om "fælles kulturarv", til ressourceopædende og menings-

løse totalregistreringer eller reduktionistiske kortprikkerier – og om de ikke på længere sigt gør kulturmiljøarbejdet – eller rettere dets gennemslagskraft – nemmere ved at sikre "jordforbindelsen" i en erkendelse af, at vi her beskæftiger os med mennesker, kultur og landskab i en uadskillelig sammenhæng – og dermed også med et felt, der også kan udkrystallisere sig i politik. Det er i den sammenhæng, museerne i deres placering mellem grundforskning, anvendt forskning og politisk bagland har deres force – sådan som Porsmose illustrerer det med 20 års kulturmiljøarbejde i Viby på Hindsholm som et skoleeksempel på langsigtet skabelse af lokal forståelse og samvirke mellem lokale, regionale og nationale niveauer. *Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis* bør derfor være uomgængelig læsning for både den tværfaglige kulturmiljøarbejdende verden, den samlede museumsverden og den etnologiske fagverden!